

Газуда М.В.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ВИКОРИСТАННЯМ ВІДНОВЛЮВАНИХ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

У статті узагальнено підходи щодо визначення оцінки ефективності управління, серед яких найбільш поширеними є інтегральний, рівневий та часовий. Здійснено оцінку ефективності складових системи управління відновлюваними природними ресурсами у сільському господарстві. Запропоновано авторське бачення розподілу повноважень у сфері регулювання використання природних ресурсів за рівнями управління та здійснюваними функціями.

Ключові слова: оцінка ефективності управління, відновлювані природні ресурси, сільське господарство, рівні управління, функції управління.

Постановка проблеми. Збалансованість суспільного розвитку у взаємодії з природним середовищем у процесі природокористування обумовлюється обґрунтуванням наукових підходів і розробкою дійових механізмів управління передусім у сфері використання відновлюваних природних ресурсів сільськогосподарського виробництва. У науковій літературі існує твердження, що проблеми гармонійного розвитку навколишнього природного середовища виникають в результаті антропогенного впливу шляхом необдуманого і неправильного господарювання. В умовах інформаційного суспільства і ринкового середовища акцентується увага на комплексному підході задіяння всіх факторів впливу щодо забезпечення ефективного використання природних ресурсів сільськогосподарського призначення. Важливу роль при цьому відіграє управлінська складова, що дає можливість вжиття превентивних заходів з метою забезпечення ефективного ведення сільського господарства і як результат – формування продовольчої безпеки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню методологічних підходів щодо визначення оцінки ефективності управління у різних видах виробничої діяльності, з окресленням відповідних рівнів управління і їх функціональних складових, а також у сфері використання природних ресурсів присвячено наукові праці українських та зарубіжних вчених. Серед них А. Г. Аганбегян, А. Е. Воронкова, О. І. Гуторов, Й. С. Завадський, Ю. Б. Иванов, Е. В. Лапин, Л. Ю. Матвійчук, М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі, Г. В. Осовська, С. Робінс, М. Коултер, А. Файоль, О. С. Федонін та інші. Водночас окремі сфери діяльності, що мають особливу специфіку функціонування і забезпечення ефективного використання природних ресурсів, зокрема відновлюваних у сільському господарстві, обумовлюють подальше їх дослідження.

Формулювання цілей статті. Мета статті: на основі узагальнення методологічних підходів до визначення оцінки ефективності управління використанням відновлюваних природних ресурсів обґрунтувати складові елементи оцінки ефективності системи управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здійснити оцінку ефективності управлінської діяльності у сфері використання відновлюваних природних ресурсів сільськогосподарського виробництва досить

складно, оскільки управлінська праця в цілому не завжди може бути оцінена прямим методом через відсутність формалізованого методу здійснення аналізу результативності управлінської діяльності, а також обґрунтування кількісної і якісної оцінки окремих елементів виконуваної управлінської праці. Управлінську працю вважають різновидом розумової праці з організації спільної діяльності людей, і як результат – забезпечення ефективної роботи керованої системи, що здійснюється на принципах її поділу. В широкому розумінні це є праця з управління, у вузькому – праця менеджера, управлінця [4, с. 769]. До основних видів поділу управлінської праці відносяться:

- а) функціональний, з окресленням функцій, необхідних для ефективного управління у сфері сільськогосподарського використання природних ресурсів, виконання яких закріплюється за конкретними працівниками або підрозділами апарату управління;
- б) ієрархічний – поділ комплексів робіт з реалізації функцій за рівнями ієрархії управління та закріплення їх за відповідними управлінськими працівниками і формування на цій основі їх повноважень;
- в) технологічний, що обумовлюється диференціацією процесу управління на операції зі збору, зберігання, перетворення і передавання інформації, що виконують визначені категорії управлінських працівників;
- г) професійний, де здійснюється поділ управлінських працівників відповідно до їх професійної підготовки;
- д) кваліфікаційний, поділ робіт за функціями управління і закріплення їх за управлінськими працівниками згідно з їх кваліфікацією;
- е) посадовий – поділ управлінських працівників у системі управління організацією відповідно до їх компетенції (сукупності прав, обов'язків і відповідальності управлінського працівника за реалізацію конкретної функції управління).

Серед зазначених видів управлінської праці пріоритетним є функціональний, оскільки він еволюційно сприяє появі інших видів відміченої праці. Визначальна особливість управлінської праці полягає в тому, що її ефективність залежить від продуктивності праці підлеглих, тобто безпосередніх виконавців виробничих функцій. Критерієм оцінки управлінської праці є ефективність управлінської праці, що формалізовано виглядає так [11, с. 534]:

© Газуда Михайло Васильович, к.е.н., доцент кафедри економіки підприємства ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

$$E_y = \frac{\text{ефект(результат)}}{\text{витрати управлінської праці}} \quad (1.1)$$

Підходи, способи, критерії і показники, що використовуються у процесі математичних розрахунків оцінки ефективності управлінської праці носять дискусійний характер. Оскільки процес управління впливає на багатогранну діяльність господарюючого суб'єкта, то це дає можливість визначити вплив управлінської праці на різномірні індикатори зазначеної діяльності. При цьому ефективність управління зводиться до економії, одержуваної від впливу управлінського персоналу на виробничу діяльність господарюючого суб'єкта, порівняно з витратами на управління. Економічна ефективність управлінської праці (E_n) (у розрахунку за рік) визначається за формулою [11, с. 539]:

$$E_n = \frac{Ee}{By}, \quad (1.2)$$

де Ee – економічний ефект,
 By – сумарні річні витрати на управління.

Економічний ефект (E_y) являє собою приведену за рік суму економії на управлінську діяльність:

$$E_y = \sum_{i=1}^n E_i - E_i \cdot By, \quad (1.3)$$

де E_i – економія i -го виду робіт,
 E_n – нормативний коефіцієнт ефективності (0,15),
 n – число виконуваних робіт, що дали економію.

Узагальнюючим критерієм економічної ефективності господарюючого суб'єкта може виступати функція обмеженого числа найважливіших показників, що формалізовано виглядає так:

$$W = f(P_n \cdot P_{np} \cdot P_{уз} \cdot P_{фзн}), \quad (1.4)$$

де W – узагальнений критерій економічної ефективності суб'єкта господарювання,
 P_n ; P_{np} ; $P_{уз}$; $P_{фзн}$ – показники діяльності суб'єкта господарювання (приріст прибутку, продуктивність праці, умовно-змінні витрати тощо).

У наукових джерелах існує багато підходів щодо визначення ефективності управління. Серед них найбільш поширеними є інтегральний, рівневий та часовий. Інтегральний підхід до оцінки ефективності управління базується на формуванні узагальнюючого (синтетичного) показника, що охоплює кілька часткових індикаторів ефективності управління, тобто

пріоритетних аспектів діяльності управління у сфері використання природних ресурсів. Розрахунок синтетичного показника ефективності управління (W) має такий формалізований вигляд [3, с. 42]:

$$W = f(P_1 \cdot P_2 \cdot \dots \cdot P_i \cdot \dots \cdot P_n), \quad (1.5)$$

де $P_1, P_2 \dots P_i, \dots P_n$ – часткові показники ефективності управління.

Доцільно відмітити, що в ринкових умовах господарювання та формування конкурентного середовища узагальнюючим критерієм оцінки ефективності управління організацією є її конкурентоспроможність.

Окремі науковці вважають, що необхідним є формування єдиного інтегрального показника [8, 16, 17, 1], інші вказують на певні недоліки відміченого показника через складність їх розрахунку і недостатню теоретичну обґрунтованість порівняння різномірних величин у процесі їх практичного використання [6, 7, 2].

Рівневий підхід, на якому наголошує С.Я.Салига [14, с. 169], є поділом на індивідуальний, груповий і організаційний рівні з відповідними факторами впливу на них. При цьому ефективність управління формується як інтегрований результат індивідуальної, групової та організаційної ефективності з урахуванням синергічного ефекту. Індивідуальна ефективність керівника відображає певний набір якостей окремого працівника, що створюють підґрунтя для ефективної роботи, але не є показниками ефективності, адже не мають прямого впливу на результат діяльності керівника. Групова ефективність обумовлюється діяльністю менеджерів різних рівнів в організації, що в окремих випадках є простою сумою внесків усіх членів групи. В інших випадках за рахунок спільності і узгодженості дій кожного із членів колективу набуває ознак синергізму. Організаційна ефективність поєднує індивідуальну і групову, перевищуючи при цьому, за рахунок синергічного ефекту, відмічені ефективності.

У процесі здійснення оцінки ефективності управління на коротко-, середньо- та довгострокові періоди застосовується часовий підхід, для кожного з яких можна визначити специфічні критерії оцінки ефективності управління.

Вагомим підходом до оцінки ефективності управління є цільовий підхід, згідно з яким ефективність визначається як ступінь досягнення поставлених цілей, де критерієм ефективності управління виступає ступінь досягнення цілей господарюючого суб'єкта. Цей підхід сприяє виокремленню ієрархії цілей з окресленням їх пріоритетності.

У науковій літературі акцентується увага на концепції процесійного підходу, і як відмічають М.Х.Мескон, М.Альберт і Ф.Хедоури [10, с. 71], цей підхід є суттєвим поворотом в управлінні, який розглядає функції управління як сукупність безперервних взаємопов'язаних дій і широко застосовується у сучасному процесі управління.

Зупинимося більш детально на оцінці ефективності складових системи управління відновлюваними природними ресурсами у сільському господарстві, де управлінський процес, як і в інших сферах діяльності, передбачає виокремлення таких важливих категорій, як функції. Класифікацію функцій управління (принципів управління) вперше узагальнив французький вчений Анрі Файоль, де виокремив кілька етапів адміністрування: передбачення, організацію, розпорядження, узгодження і контроль [15, с. 40], обґрунтувавши при цьому 14 принципів управління, актуальних і донині, дотримання яких суттєво впливає на вдосконалення процесу менеджменту.

Окремі науковців виділяють функції за стадіями процесу управління (менеджменту) і поділяють їх на основні (загальні) і конкретні (спеціальні). До загальних функцій належать ті, які в кожній виробничій системі й на кожному рівні управління забезпечують керуваність. Конкретні функції управління розглядаються крізь призму результатів поділу управлінської праці як форма цілеспрямованого впливу лише на частину об'єкта управління для досягнення частини кінцевих результатів. У системі конкретних функцій управління важлива роль належить обліку й аналізу. До функцій управління належать також планування, під яким розуміють вид управлінської діяльності, що визначає перспективу і майбутній стан організації. Планування є головною функцією, за допомоги якої створюється орієнтир майбутньої організації.

Науковці, класифікують загальні функції менеджменту з поділом їх на кілька складових процесу управління, що трактуються Файолем як автономні напрями управлінського процесу, в ході якого відбувається якісна зміна бізнес-процесу. Управлінська доктрина Файоля включає такі напрями (функції): планування, координація, мотивація, контроль і організація [15]. До відмічених функцій Й.С.Завадський включає функцію регулювання [5], С.Роббінс і М.Коултер доповнюють цю доктрину функцією керівництва [13], Г.М.Чорний – функціями обліку і аналізу.

Важливим у процесі здійснення управління (менеджменту) є підбір стилю керівництва, який може бути: авторитарний (керівник нав'язує підлеглим свою волю, не вивчає і не бере до уваги їхньої думки); демократичний (підлеглі беруть участь у прийнятті важливих рішень, наприклад, в управлінні процесом використання природних ресурсів у сфері сільськогосподарського виробництва); змішаний (органічне поєднання автономії, свободи окремих підрозділів, працівників з жорстким централізмом); слабкий (керівник певною мірою дистанціюється від управлінських процесів, його авторитет і вплив у колективі є незначними). У сучасних умовах ринкового господарювання найефективнішим вважається демократичний стиль керівництва, що обумовлює постійний зв'язок керівника з підлеглими, базується на вивченні їх думки, ідей, духовних запитів, прагнень, з максимальним врахуванням їх колективних і особистісних інтересів.

Залежно від метода та рівня обліку результативності управлінської праці, науковці І.М.Полтавцев та А.С.Головачов пропонують розрізняти два види ефективності [12, с. 36]: загальну, яка враховує внесок управлінського персоналу у підвищення ефективності

виробництва, передусім за показниками, які формуються залежно від завдань оцінки керівників, фахівців та службовців, та індивідуальну, яка обумовлюється виконанням управлінцем власних посадових функцій. Відмічені науковці виокремили три методи оцінки: 1) за результатами; 2) за витратами; 3) шляхом співставлення результатів і витрат, стверджуючи при цьому, що поряд з поняттям «ефективність управлінської праці» у процесі її оцінки можна використовувати поняття «результативність», «продуктивність», «трудомісткість» праці, а також «економічність апарату управління».

З метою здійснення оцінки ефективності управління використовують трудові, вартісні, інформаційні, технічні (технологічні) показники. Серед відмічених показників найбільш загальними є оперативність роботи апарату управління, надійність і оптимальність систем управління. Оперативність роботи апарату управління відображає своєчасність використання постанов, наказів і розпоряджень вищестоящих організацій, керівників і головних спеціалістів підприємства. Коефіцієнт оперативності ($K_{оп}$) визначають за формулою [11, с. 536]:

$$K_{оп} = \frac{\sum t_{Ht_a}}{\sum t_a}, \quad (1.6)$$

де t_H – встановлений строк виконання відповідних документів, днів;

t_a – відставання від прийнятого строку виконання, днів.

Коефіцієнт ефективності управління (K_{ef}) відображає ступінь використання потенційних можливостей підприємств (об'єднань) [11, с. 537]:

$$K_{ef} = \frac{\Phi}{\Pi}, \quad (1.7)$$

де Φ – фактичне валове виробництво продукції (валовий доход, прибуток);

Π – потенційні можливості виробництва валової продукції (валового доходу, прибутку).

Завдяки вищенаведеним розрахунковим формулам можна оцінити ефективність управління відновлюваними природними ресурсами різних управлінських структур. Оцінка ефективності складових елементів (функцій, методів, показників) системи управління відновлюваними природними ресурсами наведена у табл. 1. Дослідження свідчить, що оцінку ефективності управління відновлюваними природними ресурсами слід здійснювати на макро-, мезо- та мікрорівнях, кожен із яких характеризується специфічними особливостями з позиції реалізації функцій, принципів, методів управління, набором системи оціночних показників тощо. Тому в ринкових умовах господарювання необхідно здійснити чіткий розподіл повноважень за рівнями управління та здійснюваними функціями, що дасть можливість дати більш адекватну оцінку механізму управління ВПР сільськогосподарського виробництва, тому:

Таблиця 1. Оцінка ефективності складових елементів (функцій, методів, показників) системи управління відновлюваними природними ресурсами

Рівні управління	Суб'єкти	Ієрархія цілей управління (за видами)	Основні функції	Підходи до оцінки ефективності управління	Методи оцінки	Показники ефективності управління
Макро-	державні інституції	- соціальні, - екологічні, - економічні	- забезпечення продовольчої безпеки, - збереження екологічно безпечного використання відновлюваних природних ресурсів сільського господарства		- за результатами, - за витратами, - за співвідношенням результатів і витрат, - функціональний, - ієрархічний	- середня і мінімальна заробітна плата по галузі сільського господарства, - споживання продуктів харчування (до рекомендованих норм) порівняння вітчизняного виробництва, - рівень цін на сільськогосподарську продукцію вітчизняного виробника
Мезо-	регіональні інституції	- екологічні, - соціальні, - економічні	- екологічний контроль, - управління використанням і охороною земельних ресурсів	- системний, - функціональний, - стратегічний, - інтегральний, - рівневий, - часовий - цільовий, - процесійний, - загальний, - індивідуальний,	- технологічні, - професійні, - кваліфікаційні, - посадові, - абсолютні, - порівняльні, - за оперативністю, - за надійністю	- забруднення середовища (земля, вода, повітря), - шкідливі викиди виробництв, - екологічні стандарти продукції (відповідність), - екологічні заходи поліпшення (інвестицій у природоохоронну діяльність), - кількість штрафних екологічних санкцій
Мікро-	Управління сільськогосподарським підприємством	- економічна ефективність, - соціальна ефективність, - екологічна ефективність	- отримання прибутку, - ефективне використання відновлюваних природних ресурсів	- критичний**	- за потенційною можливістю**, - оцінка незадіяних чи невикористаних резервів**, - порівняльний метод**	- конкурентоздатність сільськогосподарських підприємств, - рентабельність, - собівартість продукції, - кількість товарної продукції, - витрати на управління

*Розробка автора на основі джерел: [10; 7; 6; 5; 11, 14; 12; 8; 16; 17; 1; 2; 3]

**Запропоновано автором.

- економічна оцінка ефективності управління ВПП повинна здійснюватися на рівні сільськогосподарських підприємств, коли в ринкових умовах і при наявності ефективного власника в довгостроковій перспективі неможливо досягти економічного ефекту без ефективного механізму управління сільськогосподарськими ресурсами, де основними показниками будуть конкурентоздатність, рентабельність, собівартість продукції інше;

- екологічну оцінку, як і функцію управління, доцільно зосередити на регіональному рівні, як на найбільш близькому і компетентному щодо використання ВПП певних територій та найбільш мотивованому до збереження та відновлення довкілля, із використанням екологічних показників (рівень забруднення, шкідливі викиди, ін.);

- суспільна оцінка ефективності управління ВПП та формування національних економічних, екологічних та соціальних інститутів повинна здійснюватися на державному рівні з метою забезпечення продовольчої безпеки країни, раціонального та збалансованого використання природних ресурсів, сприяння підвищенню конкурентоздатності вітчизняної сільськогосподарської продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, аналізуючи соціальні показники.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнення підходів і методів до оцінки ефективності використання відновлюваних природних ресурсів дає підстави стверджувати про необхідність формування механізму оцінки управління ними як важливої складової системи управління в цілому, від факторів впливу якого залежатиме досягнення результатів намічених цілей як суб'єктами господарювання, так і управлінськими структурами.

У процесі дослідження обумовлено необхідність здійснення оцінки ефективності управління відновлюваними природними ресурсами як на макро-, так і мезо- та мікрорівнях із врахуванням специфічних особливостей управлінських підходів з позиції реалізації функцій, принципів, методів, відповідних оціночних індикаторів тощо. Доцільним є окреслення розподілу повноважень, а також виконуваних функцій на різних рівнях управління, що сприятиме формуванню механізму достовірної оцінки управління у сфері використання природних ресурсів сільського господарства. Подальші наукові пошуки будуть спрямовані на дослідження удосконалення механізму управління використанням відновлюваних природних ресурсів сільськогосподарського виробництва.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аганбегян А.Г. Опыт применения программно-целевого подхода к управлению предприятием /А.Г.Аганбегян, В.Д.Речина. – Новосибирск, 1984. – С. 16-8.
2. Воронкова А.Е. Стратегическое управление конкурентоспособным потенциалом предприятия: диагностика и организация /А.Е.Воронкова. – Луганск : ВНУ, 2000. – 315 с.
3. Гуторов О.І. Теоретико-методологічні основи оцінки ефективності управління /О.І.Гуторов, О.О.Гуторова //Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. № 5. Серія „Економічні науки”. – 2013. – С. 38-47.
4. Економічна енциклопедія : [у 3 т.]. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2002 // голова редакційної ради: Гаврилишин Б. Д. (голова) [та ін.]. Т. 3 / [відп. редактор Мочерний С. В. та ін.]. – 2002. – 952 с.
5. Завадський Й.С. Менеджмент : Management / Й.С. Завадський. У 3 т. – Т. 1. – 3-вид., доп. – К. : Вид-во Європ. ун-ту. – 2001. – 542 с.
6. Иванов Ю.Б. Конкурентоспособность предприятия: оценка, диагностика, стратегия /[Ю.Б.Иванов, А.Н.Тищенко, Н.А.Дробитько и др.]. – Х. : Изд. ХНЭУ, 2004. – 252 с.
7. Іщук С.О. Виробничий потенціал промислового підприємства: проблеми формування і розвитку /С.О.Іщук. – Львів : ІРДНАН України, 2006. – 278 с.
8. Лапин Е.В. Оценка экономического потенциала предприятия /Е.В.Лапин. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2004. – 360 с.
9. Матвійчук Л.Ю. Раціоналізація використання та охорони туристичних ресурсів: діагностика та механізм забезпечення: монографія /Л.Ю.Матвійчук. – Луцьк: Волиньполіграф, 2011. – 340 с.
10. Мескон М.Х. Основы менеджмента /М.Х.Мескон, М.Альберт, Ф.Хедоури; пер. с англ. – М. : Дело, 1992. – 702 с.
11. Осовська Г.В. Основы менеджменту : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів /Г.В.Осовська. – К. : "Кондор", 2003. – 556 с.
12. Полтавцев И.Н. Инженерно-управленческий труд: затраты, эффективность [монография] /И.Н.Полтавцев, А.С. Головачев. – Минск : БГУ, 1979. – 128 с.
13. Роббинс С. Менеджмент / Стивен П. Роббинс, М. Коултер; пер. с англ. – [8-е изд.]. – М. : Вільямс, 2007. – 1056 с.
14. Салига С.Я. Сутність та методи визначення ефективності використання управлінського персоналу /С.Я.Салига, О.В. Корнієнко //Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. – Т. 16. Вип. 20. – 2011. – С. 166-172.
15. Файоль А. Управление – это наука и искусство /А. Файоль, Г. Эмерсон, Ф. Тейлор, Г. Форд. – М. : Республика, 1992. – 351 с.
16. Федонін О.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка / О.С. Федонін, І.М. Репіна, О.І. Олексюк. – К. : КНЕУ, 2006. — 316 с.
17. Шипуліна Ю.С. Критерії та методика діагностики інноваційного потенціалу промислового підприємства / Ю.С. Шипуліна //Механізм регулювання економіки. – 2008. – Т. 1, № 3. – С. 58-63.